

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

Головко Ганна Олександрівна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ПЕДАГОГІКИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
Я.А.МАМОНТОВА /1888-1940/

. 13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

д и с е р т а ц і ї

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ - 1995

00754981 (Y)

AB 33.645

дисертація в рукописі

Робота виконана в Черкаському державному педагогічному
інституті

Науковий керівник

- член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук, про-
фесор СУХОМЛИНСЬКА Ольга Васи-
лівна

Офіційні опоненти:

- дійсний член АПН України, док-
тор філософських наук, професор
ЗЯЗЮН Іван Андрійович;

- кандидат педагогічних наук
САМОПЛАВСЬКА Тетяна Олек-
сандрівна

Провідна установа

- Харківський державний педаго-
гічний університет ім.Г.С.Ско-
вороди

Захист відбудеться " 22 " жовтня 1995 р.

о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02
в Інституті педагогіки АПН України /252001, м.Київ-1, вул.Трьох-
святительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій частині Інсти-
туту педагогіки АПН України.

Автореферат розісланий " _____ " _____ 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.П. Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. Сучасна Україна переживає докорінну зміну підходів до освіти та соціокультурної політики в цілому, освіта й культура переорієнтовуються на розвиток особистості, її культурних можливостей і якостей. У суспільстві зростає розуміння того, що тільки людина є одночасно початком і кінцевою метою будь-якого процесу соціального розвитку. Ці зміни у ставленні до освітньої сфери викликали появу нових підходів до виховання дітей.

Наріжним каменем нинішніх освітніх реформаций є гуманістичний підхід до дитини. У Державній національній програмі "Освіта" /Україна XXI століття/ відзначається, що стратегічним завданням реформування освіти є виховання творчої, освіченої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, забезпечення пріоритетності розвитку людини, відтворення і трансляція культури й духовності в різноманітності вітчизняних та світових освітніх зразків. Ці стратегічні цілі вимагають від педагогів відходу від традиційних канонів виховання, орієнтують на пошуки нових шляхів формування дитини.

Інноваційні процеси, характерні для сучасної освіти, привертають увагу до історії розвитку прогресивної педагогічної думки в Україні. Історія науки не лише дає змогу краще засвоювати її предмет, а й через "драму ідей", долю окремих учених сприяє формуванню глибокої духовності, гуманістичних уявлень про висоти і злети української наукової думки. Особливо, якщо ці історичні постаті вчених є національною гордістю українського народу", - відзначає часопис "Український світ".

До історії розвитку педагогічної думки та шкільництва в Україні не можна підходити однозначно. За більш ніж 70-річний "радянський період" були такі злети, такі досягнення, такі постаті

у педагогіці, які вивчаються й досліджуються нині в усьому світі. Самовіддана праця вчителів, їх творчий ентузіазм, відкриття та вагомі здобутки, з одного боку, а з іншого – система освіти, що часто ігнорувала інтереси особистості, нівелювала її національне підгрунтя, керувалася авторитарними підходами. Тому особливи інтерес у освітян, наукових працівників викликають ідеї, погляди, концепції педагогів 20-х років ХХ ст. "Звичайно, підходити до аналізу розвитку освіти та школи цих /новаторських 20-х/ років треба дуже обережно і диференційовано, – зазначають сучасні дослідники, – але ті конкретні педагогічні технології, новаторські прийоми та методи можна збагатити новим змістом, якщо подивитись на них крізь призму актуальних питань формування особистості."

До таких діячів належить Яків Андрійович Мамонтов /1888-1940/, який посідав помітне місце в культурно-просвітницькому русі 20-х років. Коло творчих його інтересів було напрочуд широким: осмислювач педагогічної справи і вихователь майбутніх педагогів, митців драматичного слова й сцени, історик і теоретик театру, поет і новеліст, драматург і театральний критик, автор оперних лібретто і кіносценаріїв.

Виразний доробок Яків Мамонтов залишив на літературно-театральній ниві, який нині більш-менш досліджений: понад тридцять п'єс і лібретто опер, ряд наукових праць з історії та теорії сценічного мистецтва, статті з театального життя 20-30 років. Його п'єси були дуже популярними у двадцятих роках: з 27 написаних 21 була поставлена в багатьох українських і російських театрах /"Республіка на колесах", "Рожеве павутиння" та ін./.

Зовсім не дослідженою є не менш значна і плідна педагогічна

спадщина Я. Мамонтова, до якої не зверталися ні сучасні дослідники, ні їхні попередники. Він є автором концепції "естетизації особистості", поняття "педагог як митець", був науковцем-систематиком - систематизував не лише педагогічні течії та напрямки, а й саму педагогічну науку. Ці ж проблеми нині гостро постають перед науковцями. Ось чому сучасний розвиток науки та школи спонукає до вивчення творчої спадщини Я. Мамонтова, дослідження його педагогічного доробку, який раніше не був предметом розгляду.

Науковий аналіз викладацької практики Якова Андрійовича, його педагогічних книг, статей, досліджень має не лише теоретичне значення, а й велику практичну цінність у сучасних умовах реформування української школи, втілення гуманістичного підходу до виховання. Учитель, обізнаний із скарбами педагогічної спадщини свого народу, буде творчо використовувати надбання національної педагогічної думки, прилучати молодь до рідної культури, виховувати на яскравих прикладах творчих індивідуальностей, показуючи їхню життєдіяльність як постійну працю, і тим самим сприяти формуванню у підростаючого покоління високої моральності, духовності.

Ступінь наукової розробки проблеми. У сучасній педагогічній літературі не знаходимо окремих досліджень, де б у систематизованому й узагальненому вигляді аналізувалися педагогічні погляди та діяльність, біографія і науково-публіцистична творчість Я. Мамонтова. Його постать висвітлювалась у літературно-публіцистичних статтях на сторінках літературних журналів та в передмовях до збірників його драматичних творів, причому біографічні дані подавались уривчасто, фрагментарно, з фактичними помилками, а літературно-драматургічні твори аналізувались упереджено.

Найбільш загальні відомості про життя й літературно-драматичну діяльність Я.Мамонтова містяться у довідниках і енциклопедіях: "Митці України: Енциклопедичний довідник" /1992/, "Українські письменники: Біо-бібліографічний словник" /1965/ та ін., де про педагогічну діяльність Я.Мамонтова навіть не згадується. У словниковій частині "Енциклопедії українознавства" /т.2,ч.4/ /1964/ про Я.Мамонтова як педагога більш ґрунтовно пише І.Кошелівець.

В 1962 р. згідно з наказом міністра культури УРСР / № 980 від 28.06.1966/ "Про вивчення історико-теоретичної та театральнокритичної спадщини видатного українського драматурга і публіциста Я.А.Мамонтова" з'явився друком том вибраних п'єс письменника "Твори" зі вступною статтю Ю.Костюка, а через п'ять років побачила світ збірка його теоретико-критичних праць, передмову до якої написав П.Перепелиця. У 1988 р. вийшло ще одне доповнене видання п'єс і лірики Я.Мамонтова з передмовою Ю.Костюка. З історіографії творчого і життєвого шляху Якова Андрійовича можна назвати розділи у книгах Й.Кисельова "Перші заспівувачі" /1964/, Ю.Барабаша "Життя народу - життя літератури" /1963/. Багато публіцистичних статей присвятив Я.Мамонтову сумський журналіст П.Петров. Його драматургічні твори аналізували М.Єршов та М.Рослик. Новий підхід до вивчення літературної спадщини Я.Мамонтова започаткував доктор філологічних наук, професор харківського університету І.Михайлін у статті "Романтика Жовтня і жанр трагедії в творчості Я.А.Мамонтова" /1987/. Але науково-педагогічного аналізу життя і діяльності Якова Мамонтова в цих працях немає.

Оскільки Яків Мамонтов вивчав проблеми естетичного виховання, педагогічної творчості та системного підходу в педагогічній науці, то ми аналізували сучасну літературу з філософії творчос-

ті, естетики, психолого-педагогічну літературу з проблем естетичного виховання /А.Н.Буров, ч.А.Зязюн, Я.І.Киященко, М.С.Каган, О.Б.Колесникова, В.Е.Квятковський, Ю.У.Фохт-Бабушкін, Г.П.Шевченко, А.Б.Щербо, В.А.Яблонський, П.М.Якобсон/; педагогічної творчості /М.І.Азаров, В.І.Андреев, Д.Б.Богоявленська, Т.С.Громов, В.І.Загвязинський, І.А.Зязюн, В.А.Кан-Калік, М.Д.Нікандров, О.А.Лук, Ю.М.Львова, Я.О.Пономарьов, М.М.Поташник, Л.І.Рувинський, С.О.Сисоева, Р.П.Скульський та ін./; системно-структурного методу загалом і в педагогічній науці зокрема /В.М.Беспалько, Б.М.Вімбад, М.В.Богуславський, М.О.Данилов, Г.Б.Курнетов, Ф.Ф.Корольов, О.Раппопорт, В.М.Симонов, Ф.А.Фрадкін, Е.Г.Юдін та ін./.

Таким чином, враховуючи нерозробленість проблеми, а також її актуальність, ми визначили тему дослідження: "Теоретико-методологічні проблеми педагогіки у творчій спадщині Я.А.Мамонтова".

Об'єкт дослідження - наукова спадщина і педагогічна діяльність Я.Мамонтова.

Предмет дослідження - методологічні та теоретичні проблеми педагогіки в творчості Якова Мамонтова, розглянуті крізь призму його життєдіяльності.

Мета дослідження - науковий аналіз та узагальнення педагогічної діяльності і наукової спадщини Я.Мамонтова крізь призму актуальних питань розвитку освіти і педагогічної науки в Україні.

Виходячи з об'єкта, предмета і мети дослідження, визначили такі завдання:

- дати узагальнюючу характеристику науково-педагогічної біографії Я.Мамонтова, окреслити й аргументувати основні етапи творчого шляху педагога;

- визначити суть педагогічної концепції естетичного виховання, розробленої Я.Мамонтовим;

- розкрити особливості підходу Я.Мамонтова до педагога як творчої особистості;

- проаналізувати суть системного підходу Я.Мамонтова до аналізу педагогічних явищ.

Методологічну основу дослідження становлять: теорія наукового пізнання з її принципами об'єктивності, всебічного розвитку, історизму; теорія розвитку особистості, в центрі якої лежить етико-естетична культура, спрямована на гармонізацію різних стосунків особистості та її творчий саморозвиток; концепції філософії і психології творчості; основні положення загальної теорії систем і системного підходу до педагогічних процесів та явищ.

У дослідженні особливе значення мали також теоретичні положення про людину як мету історичного процесу, про загальнолюдські цінності, духовність як провідну рису світогляду, про зв'язок історії із сьогоденням і доцільність творчого використання спадщини видатних вітчизняних педагогів у сучасній освітній практиці.

Методи дослідження: науково-історичний, проблемний і логічний аналіз; історико-педагогічний аналіз застосовувався у дослідженні педагогічних праць Я.Мамонтова, його сучасників та попередників, у вивченні архівних матеріалів, мемуарів, пов'язаних з його творчим шляхом. Як основний метод використовувався теоретичний аналіз філософської, історичної, психолого-педагогічної, художньої, методичної літератури, наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Велике значення мали системно-структурний метод та метод порівняльного аналізу з метою "виходу в сучас-

ність", а також метод класифікації й узагальнення джерел. Практичним методом було інтерв'ювання рідних Я.Мамонтова та бесіди з дослідниками його творчості.

Основні джерела дисертації:

- праці Якова Мамонтова: педагогічні книги, брошури, журнальні статті, рецензії;

- праці: видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів Я.А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, І.Песталоцці, К.Ушинського, Л.Толстого, П.Наторпа, Г.Кершенштейнера, Дж.Дьюї, М.Монтессорі, М.Рубінштейна, Н.Крупської, С.Русової, Я.Чепіги, А.Макаренка, В.Сухомлинського, А.Маслоу, С.Роджерса та ін., присвячені різним аспектам теорії і практики виховання та навчання дітей і молоді; представників німецької педагогіки особистості - Е.Вебера, Е.Лінде, Г.Шаррельмана, Ф.Гансберга та ін.; філософів Ф.Ніцше, І.Шіллера, Вл.Соловйова, П.Енгельмейера; українських істориків та літературознавців О.Білецького, І.Крип'якевича, М.Грушевського та ін., де розглядалися різні проблеми освіти, виховання. Особливо ретельно вивчалась літературна та періодична преса, на сторінках якої публікувались спогади сучасників Я.Мамонтова, оцінки творчого шляху педагога й драматурга.

Оскільки педагогічна діяльність Я.Мамонтова до сьогодні не досліджувалась, велике значення для нас мали архівні матеріали.

На жаль, мамонтовський архів не зберігся, тому ми користувались матеріалами Центрального державного історичного архіву в м.Києві та архівними матеріалами Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України, фондами Центрального Державного Архіву-музею літератури і мистецтв України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управ-

ліття України.

Джерельною основою для дисертації були також:

- літературно-публіцистичні статті про педагога-драматурга;
- українська і російська періодична преса;
- довідниково-бібліографічна література, збірники документів;
- автореферати дисертацій та дисертаційні дослідження;
- зарубіжна література з питань виховання й освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в цілісному аналізі педагогічної діяльності Я.Мамонтова, у виявленні і конкретизації основних етапів творчого шляху педагога. В контексті його творчості вперше розглянуто історію становлення Педологічної кафедри при Харківському інституті народної освіти, педагогічних курсів ім.Г.С.Сковороди, Українського науково-дослідного інституту педагогіки у м.Харкові.

Концепція естетичного виховання дітей, розроблена Я.Мамонтовим, подана як система наукових поглядів зі своїми структурними компонентами. Цілісно проаналізовані ідеї Я.Мамонтова щодо системно-структурного аналізу в педагогіці, загалом та в історії педагогіки зокрема.

У дисертації охарактеризований теоретико-методологічний внесок Я.Мамонтова в розвиток педагогічної науки в Україні, визначені й аргументовані перспективні шляхи використання його спадщини.

Теоретичну значущість становлять наукові факти, які вперше вицленені з педагогічного процесу, проаналізовані й включені в історико-педагогічну науку. До найважливіших із них належать: наша авторська інтерпретація та аргументація розробленої Я.Мамонтовим концепції естетичного виховання дітей як "індивідуальної

естетизації особистості", провідним методом котрої виступає "художньо-дидактичний метод" викладання; авторська характеристика естетичного підходу дослідника до педагогічної творчості. Наукова класифікація Я.Мамонтовим педагогічних течій, що існували в 20-х роках ХХ ст., кваліфікується в дисертації як перша спроба системного підходу до аналізу педагогічних явищ.

У науковий обіг уведені невідомі та маловідомі документи й матеріали /виявлено близько 50 назв/, які значно розширюють наші уявлення про розвиток педагогіки і педагогічних закладів України в 20-х роках ХХ ст.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що отримані в результаті дослідження положення і висновки, запропоновані матеріали сприятимуть збагаченню та уточненню історико-педагогічного знання, відродженню спадщини Якова Мамонтова, творчому використанню окремих науково-педагогічних здобутків 20-х років у сучасній теорії та практиці. Зібрані й узагальнені наукові дані збагатять зміст курсу історії педагогіки для педагогічних вузів та університетів, сприятимуть розробці підручника з історії української педагогіки, включенню до нього розділу "Український педагог-дослідник Я.Мамонтов /1868-1940/", допоможуть у розробці спецкурсів та спецсеінарів. Вони можуть також бути використані педагогами з метою підвищення ефективності естетичного виховання учнів, процесу навчання, у підготовці майбутніх учителів.

Обґрунтованість і вірогідність результатів дослідження забезпечується використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження; опорою на принципи історизму, об'єктивності; науковим аналізом фактологічного матеріалу в історико-генетичному, порівняльно-історичному, логічному й проблемному аспектах.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертації обговорювались і дістали позитивну оцінку на кафедрі педагогіки Черкаського педагогічного інституту. Результати дослідження доповідались на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Формування творчої особистості вчителя для оновленої національної школи" /Умань, 1993/, на обласній науково-практичній конференції "Народознавство і сучасна школа" /Черкаси, 1994/, на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Екологія і освіти: проблеми теорії і практики" /Умань, 1994/, на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Г.С.Сковорода - видатний український філософ і просвітител" /Переяслав-Хмельницький, 1994/, на міжвузівській науково-практичній конференції молодих викладачів та аспірантів "Інтеграція науки в систему підготовки учителів" /Черкаси, 1995/. Підсумки дослідження відображені на сторінках журналів "Педагогіка і психологія", "Рідна школа", у збірниках наукових праць /1994, 1995/, тезах доповідей та виступах.

На захист виносяться:

1. Узагальнююча характеристика життєвого шляху Я.Мамонтова, що включає в себе основні етапи освітньої й науково-педагогічної діяльності педагога.

2. Впроваджене Я.Мамонтовим у вжиток педагогічної науки 20-х років поняття "індивідуальна естетизація особистості", що означало естетичне сприйняття дитиною навколишнього світу через:

а/ розвиток художньої самодіяльності; б/ утворення мистецького оточення; в/ вивчення мистецтва; г/ "художньо-дидактичний метод", значно розширило підходи до визначення шляхів формування особистості.

3. Висунутий Я.Мамонтовим термін "педагог як митець", який включає в себе такі складові: педагогічне покликання, індивідуальна творчість, високий професіоналізм, саморозвиток та самовдосконалення, педагогічний артистизм, може розглядатися сучасною педагогічною наукою як складова педагогічної творчості.

4. Розробка Я.Мамонтовим стрункої класифікації педагогічних течій 20-х років за цільовою настановою стимулює й актуалізує сучасні пошуки оцінювання і систематизації різних педагогічних концепцій.

5. З іменем Я.Мамонтова - ученого, творця нового знання, який перейшов рамки свого часу, пов'язаний новий етап розвитку педагогічної науки 20-х рр - етап інтенсивного пошуку нових шляхів, методів та засобів виховання особистості.

Структура дисертації. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, використаних джерел і літератури та додатків.

Обсяг дисертації - 175 сторінок. Список основних використаних літературних джерел включає 430 найменувань, 101 архівний документ та 16 додатків. У дисертації подано 6 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтована актуальність дослідження, визначені його об'єкт, предмет, мета і завдання, розкривається наукова новизна, теоретична і практична значущість.

У першому розділі - "Життєвий і творчий шлях Якова Андрійовича Мамонтова" - розглядаються етапи формування світогляду Я.Мамонтова як поступове й зростаюче усвідомлення педагогічного поклику.

Світогляд майбутнього науковця формувався під впливом сімейного

виховання, змістом якого були любов до рідної землі і селянської праці, почуття наполегливості й сумлінності в роботі. Навчання в Московському комерційному інституті стало для Я.Мамонтова школою наукового професіоналізму - його роботою керували найвідоміші професори: історик Р.О.Кізеветтер, філософ і юрист П.І.Новгородцев, завідувач кафедрою педагогічної психології П.П.Соколов. У ці роки майбутній педагог захоплюється творчістю німецького філософа Ф.Ніше з її провідними ідеями сильної особистості та естетизму. Його вплив відчувається й на педагогічній творчості Я.Мамонтова і в подальші роки. Під цим кутом зору Я.Мамонтов починає цікавитися питаннями педагогіки. Його увагу привертають насамперед проблеми естетичного виховання, яке він розцінює як визначальний фактор формування особистості. Саме цій проблемі присвячені його стаття "Проблема эстетического воспитания" /1914/ і дипломна робота "Художественно-дидактический метод" /1915/.

Двадцять років - це період розквіту науково-педагогічної та освітянської діяльності Якова Мамонтова. Його творчість проходила на тлі піднесення і бурхливого розвитку української культури. Потяг українців до рідної мови, літератури, традицій був зумовлений головним чином впливом революції. Розвиток освіти, як і всієї національної культури, відбувався під знаком укріплення школи, а також реалізації ідей єдиної трудової школи та професіоналізації навчання. У ці роки в шкільній практиці починають широко використовуватись ідеї "трудої школи" та "вільного виховання", а в теорії аналізуються течії західної реформаторської педагогіки.

У ті роки молода українська педагогічна наука прагнула опанувати все цінне, що було в країнах Заходу. Незважаючи на те, що доореволюційна школа мала позитивні тенденції, а вітчизняна педа-

гогічна наука - цінну педагогічну спадщину. радикально настроєне вчительство було схильне вчитися у зарубіжних колег. Таким чином, звернення до ідей народної педагогіки, надбань української культури, збагачення знаннями новітніх зарубіжних концепцій освіти й виховання дитини сприяли тому, що в українській педагогіці з'явилися різноманітні напрямки, основними представниками яких були: Я.Чепіга /Зеленкевич/ - "пропагатор" "вільної школи", О.Музиченко - прихильник індивідуалістичної педагогіки та комплексної системи навчання, А.Володимирський - adept "школи природного розвитку", Б.Манжос - прибічник американських педагогічних систем. Своє особливе місце серед них посів Я.Мамонтов - прихильник "естетизації особистості", творчого підходу до педагогічної професії, систематик науки.

Серед цього розмаїття шкіл, напрямів, течій розгорталася науково-педагогічна й викладацька діяльність Я.Мамонтова. В дисертаційному дослідженні доводиться, що саме Яків Мамонтов був одним із визначних науковців-дослідників і освітян, які сприяли своєю діяльністю становленню і розвитку педагогіки як науки, загалом і естетичного виховання зокрема.

Більше 20 років свого життя Я.Мамонтов віддав науково-дослідницькій і освітянській праці. Серед студентської молоді, вчителів, творчої інтелігенції Харківщини 20-х років Яків Мамонтов добре знаний як блискучий лектор, викладач Харківського інституту народної освіти /ХІНО/, Української державної театральної студії, Педагогічних курсів ім.Г.С.Сковороди та інших освітніх закладів. Він був керівником історико-педагогічної секції кафедри педології ХІНО, дійсним членом Педагогічної секції Наукового товариства при ХІНО, керівником секції історії педагогіки і новіт-

ніх педагогічних систем Українського науково-дослідного інституту педагогіки в м.Харкові. Свої педагогічні погляди він виклав у книгах "Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.І. Педагог як митець" /1922/, "Хрестоматія сучасних педагогічних течій" /1924-російською мовою, 1926 - українською мовою/, у статтях і рецензіях, вміщених у часописі "Соціальне виховання", "Шлях освіти", "Радянська освіта" та ін.

Початок тридцятих років співпав з політичними репресіями, коли партійними постановами й урядовими декретами силоміць був перерваний розвиток науки. Він став переломним і для Я.Мамонтова, який хоча й продовжував освітню, лекторську діяльність у Музично-драматичному інституті, Українському комуністичному інституті журналістики та інших культурно-освітніх закладах м.Харкова, але залишив науково-дослідницьку роботу з педагогіки і присвятив себе літературно-драматичній діяльності, науковим розробкам у галузі театральної педагогіки, осмисленню театального життя України. Смертельна хвороба передчасно перервала в 1940 р. життя педагога і митця.

Архівні документи, листи та спогади розкривають багатогранну постать Я.Мамонтова як творчу особистість, гуманну й тактовну в поведженні зі студентами людину. Педагогіка і мистецтво йшли завжди поруч у його житті. Педагогічно-мистецьке оточення Якова Мамонтова /дружні стосунки з професором педагогіки ХІНО О.Г.Д"яковим, українським істориком, фольклористом і літературознавцем М.Ф.Сумцовим, композитором П.І.Сеницею та ін./ мало значний вплив на його педагогічні й літературні погляди. У дисертаційному дослідженні розкриваються стиль його взаємостосунків із студентами, які називали лекції Я.Мамонтова "театром думки", секрети його педагогічної майстерності.

Крім концепції естетичного виховання, "художньо-дидактичного методу" в двадцять роки, Яків Мамонтов розробляв питання системного підходу в педагогіці, класифікації педагогічних течій 20-х років. У тридцятих роках його увагу привернула проблема театральної педагогіки, але, на жаль, книга "Теорія і техніка драматичного мистецтва" її досі не знайдена.

Отже, на підставі вивчення й аналізу життєвого шляху Я.Мамонтова, становлення його педагогічного світогляду в дисертаційному дослідженні визначені такі етапи життєдіяльності педагога:

- перший період /1888-1919/ - період усвідомлення педагогічного покликання;
- другий період /1920-1940/ - педагогічний. Він поділяється на такі етапи:
  - 1920-1929 - активна наукова й освітянська діяльність;
  - 1930-1939 - викладацька діяльність.

У другому розділі - "Педагогічна концепція естетичного виховання в розробці Я.Мамонтова" - розкривається сутність поглядів дослідника на "індивідуальну естетизацію особистості" як мету виховання і навчання, на ідею "педагог як митець" і художньо-дидактичний метод у викладанні.

Контекстуально-ситуаційний аналіз педагогічної спадщини Я.Мамонтова дає змогу висунути припущення, що концептуальними засадами його поглядів є антропоцентризм і гуманізм, "філософія життя" /Ф.Ніше/ з її провідними ідеями сильної особистості, естетизму та "філософія інтуїтивізму" /А.Бергсон/, що розглядала життя людини як творчий процес. Педагогічними джерелами естетичних поглядів українського науковця стали передусім ідеї "педаго-

гіки особистості" /Г.Шаррельман, Л.Гурлітт, Ф.Гансберг/. Він широко використовував праці психологів Е.Меймана, Д.Сьоллі, В.Зінківського, письменників і поетів /М.Метерлінка, О.Уайльда, Ст.Плещинського та ін./.

Свою концепцію естетичного виховання Я.Мамонтов розкрив у працях: книзі "Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.І. Педагог як митець" /1922/, наукових статтях "Проблема естетического воспитания" /1914/, "Художественно-дидактический метод" /1915/, "Індивіальну естетизацію особистості" він розглядав як виховання здатності повноцінного сприйняття й розуміння прекрасного в мистецтві та дійсності. Квінтесенцію його розуміння "естетизації людини" став вислів: "Від прекрасного в мистецтві і житті - до прекрасного життя-мистецтва!" Для досягнення цієї мети дослідник пропонував такі методи естетичного виховання: розвиток художньої самодіяльності, створення мистецького оточення, вивчення мистецтва і художньо-дидактичний метод.

Під художньо-дидактичним методом Яків Мамонтов розумів застосування різних видів мистецтва у навчально-виховному процесі і вважав, що він має ряд переваг над іншими методами, бо може застосовуватися у різних формах, відповідає дитячому сприйняттю. Художньо-дидактичний метод постійно стимулює педагога до саморозвитку, відкриває можливість уникати шаблонів, дає право вчителю на вільний вплив своєї індивідуальності, "...зриває з науки сувору, подвійницьку маску, надіту на неї сухими руками педантів, примушує її повернутися до молодих поколінь з веселим обличчям... В такі моменти древо пізнання зростається з дровом життя, а педагог переступає поріг сучасності і стає радісним артистом на широкій арені вільної гри творчих сил дітей..."

Яків Мамонтов вважав, що творчий педагог повинен мати особливу психологічну структуру, яка характеризує його насамперед як творчого індивіда. До неї відносяться інтуїтивний, дискурсивний і активний фактори. Величезного значення він надавав розвитку професійних рис учителя – високий професіоналізм, любов до дітей, постійний саморозвиток, педагогічний артистизм. За Я. Мамонтовим, вибір педагогічної професії зумовлюється природними даними індивіда, його розвинутою рефлексією, які в своїй сукупності виступають як педагогічне покликання.

Отже, педагогічне покликання Я. Мамонтов відносить до мистецького, тобто творчого, типу особистості. Діяльність же педагога-митця має бути спрямована передусім на розвиток творчих можливостей дитини, і цей процес – двосторонній: педагог впливає на дитину, а дитина – на педагога.

У дисертаційному дослідженні порівнюються погляди Я. Мамонтова з сучасним розвитком педагогічної науки з цієї проблематики й робиться висновок про те, що концепція естетичного виховання Я. Мамонтова є важливим внеском у скарбницю національної педагогіки і може бути творчо використана у сучасному навчально-виховному процесі.

Третій розділ – "Проблеми системного підходу до аналізу педагогічних явищ у науковій спадщині Я. Мамонтова" – присвячений аналізу процесу систематизації педагогом різних педагогічних течій та напрямів, методологічної вимоги до системного підходу в педагогічній науці.

Дослідника особливо турбувала проблема наукової орієнтації вчителів та студентів у тогочасному розмаїтті педагогічних напрямів та течій з метою формування їх педагогічного світогляду. Для вирішення цієї проблеми Я. Мамонтов розробив власну наукову класи-

фікацію існуючих педагогічних течій. Цій проблемі Я присвятив учений свою "Хрестоматію сучасних педагогічних течій" із вступною теоретичною статтею "Про науково-педагогічну орієнтацію, її завдання, методи й досягнення". Аналогічні питання він розглянув також у статтях "Індивідуалізм та колективізм у сучасній педагогіці" /1926/, "Особистість і суспільність у педагогічних течіях" /1926/, "Принцип вільного виховання у Ж.-Ж.Руссо і Л Толстого" /1928/.

Ретельно проаналізувавши зарубіжні /Р.Лемана, А.Гергета/ і вітчизняні /О.Ф.Музиченка, А.Г.Готалова-Готліба/ класифікації педагогічних напрямів, Я.Мамонтов запропонував свій підхід до визначення їх спрямування. Основне поняття, яким оперує вчений, - це "педагогічна течія", тобто він систематизує емпіричний матеріал за педагогічними ознаками. Головним класифікаційним критерієм дослідник вважав цільову настанову /"телеологічну ознаку"/. Базуючись на такому таксономічному підході, Я.Мамонтов поділяє педагогічні течії на три головні типи: індивідуалістичний, колективістичний і еkleктичний, кожен з яких групує ще й за методичними принципами і за формами організації педагогічного процесу, а також дає "типову інтерпретацію трудового принципу навчання для представників цих систем". Останнє було даниною часу, оскільки радянська школа будувалась саме за трудовим принципом.

У 1926 році науково-дослідна кафедра педології при ХІНО визнала класифікацію Я.Мамонтова "кращою із наявних у педагогічній літературі". Ця класифікація, на наш погляд, і до сьогодні залишається найбільш повною і обґрунтованою.

У дисертаційному дослідженні докладно розглядаються визначені Яковом Мамонтовим типи педагогічних течій - індивідуалістичний, колективістичний та еkleктичний, їх представники, аналізуються праці, на основі яких дослідник відносить того чи того педагога

до певного напрямку. Підкреслюється, що заслугою автора класифікації є те, що він підійшов до цього процесу, керуючись не партійними, ідеологічними міркуваннями, не географічним підходом, а базуючись на суто педагогічних феноменах і виявах.

На жаль, класифікація Я.Мамонтова була довгий час забута. Її аналіз і порівняння із сучасним парадигмальним підходом до педагогічних напрямів /М.Богуславський, Г. Корнетов/ дає підстави стверджувати, що саме український дослідник найближче став до парадигмальної теорії. Головними аргументами на користь такого припущення виступають і принципи класифікації, і класифікаційний критерій, і виділені типи педагогічного матеріалу.

Проблема системного підходу в педагогіці стала останнім теоретико-педагогічним дослідженням Якова Мамонтова. Їй присвячена стаття "Педагогічна система як принцип науково-педагогічного дослідження" /1927/.

На основі аналізу всієї сукупності праць педагога в дисертаційному дослідженні доводиться, що Я.Мамонтов був засновником системного підходу в педагогіці 20-х років. Він вважав, що педагогічна наука покликана не інтерпретувати поодинокі педагогічні факти, а встановлювати між ними відповідні зв'язки як частини однієї системи. Ще в 1927 р. дослідник увів у науковий обіг поняття "педагогічна система", збачивши у ній головну передумову наукового вивчення педагогічних теорій та діяльності навчально-виховних закладів. Він визначив поняття "педагогічна система" як сукупність наукових тверджень, що, по-перше, пояснює та координує основні педагогічні фактори: педагог, учень, навчальний матеріал; по-друге, встановлює їх співвідношення між суспільним середовищем та педагогічним процесом. Під останнім дослідник розумів взаємозв'язок між педагогом, учнями та дидактичним матеріалом.

Виходячи з тогочасного стану педагогіки, Яков Мамонтов обґрунтував систему педагогічних дисциплін, що складалася з педагогіки, дидактики і методики. Це було дуже важливо в період методологічної невизначеності педагогіки як науки та її компонентів.

Науковець вважав, що системно-структурний аналіз повинен стати одним із провідних методів педагогічного дослідження. Але радянська педагогіка не скористалася науковими розробками Я.Мамонтова, і педагогічна спадщина видного дослідника надовго зникла з наукового горизонту. Порівняльний аналіз, проведений у дисертації, показав, що сьогодні робляться лише перші кроки в застосуванні системного методу в педагогічній науці. Тому цей аспект педагогічної спадщини Якова Мамонтова набуває актуального значення.

Проведене дослідження підводить до таких висновків і узагальнень.

І. Творча діяльність Я.А Мамонтова являє собою окреме й особливе явище української науково-дослідницької думки 20-х років ХХ ст. На основі аналізу соціального, культурного життя країни, детального вивчення життєвого шляху Якова Мамонтова було визначено головні періоди формування його наукового світогляду, а саме:

- перший період /1888-1919 рр./ - усвідомлення педагогічного покликання. Це період становлення особистості, формування національних рис характеру: любові до землі, сумлінності, працьовитості, романтичного сприйняття світу. В ці роки відбувалося професійне становлення Якова Мамонтова як поета, драматурга, мистецтвознавця, а головне - педагога. Під впливом професорів Московського комерційного інституту виявився нахил студента до науково-дослідницької, пошукової роботи в педагогіці;

- другий період /1920-1940 рр./ - педагогічними, якими ми поділили на два етапи: 20-ті роки та 30-ті роки.

У 20-ті роки Я.Мамонтов розкрився як оригінальний, самостійно

мислчий педагог, який у своїй творчості звернувся до вирішення найгостріших і найважливіших проблем педагогічної науки – теоретико-методологічних. Педагог поєднував серйозну науково-дослідну роботу з викладацькою і виявив себе блискучим оратором, уважним товаришем і другом студентства.

Початок тридцятих років спіпав із політизацією й сталінізацією суспільних наук, якими перервав плідну науково-дослідницьку роботу Якова Мамонтова, хоча педагог і продовжував освітню, лекторську діяльність у театральних вузах.

2. Концептуальними засадами педагогічних поглядів Я. Мамонтова є антропоцентризм і гуманізм, "філософія життя" /Ф. Ніцше/ та "філософія інтуїтивізму" /А. Бергсон/. Педагогічними джерелами концепції українського науковця стали передусім ідеї "педагогіки особистості" що дістали своє поширення у Німеччині.

Мету виховання Я. Мамонтов вбачав у "індивідуальній естетизації особистості" – вихованні здатності повноцінного сприйняття і розуміння прекрасного в мистецтві й дійсності. Він запропонував такі методи естетичного виховання: художньо-дидактичний /застосування різних мистецтв у навчально-виховному процесі/, розвиток художньої самодіяльності в дитячому середовищі, створення мистецького оточення, вивчення дитиною мистецтва.

3. Я. Мамонтов розглядав педагогічну професію як тільки творчу. Особистість творчого педагога має складатися з рис, притаманних творчому індивіду /"інтуїтивний, дискурсивний, активний фактори"/, та професійних рис /"високий професіоналізм, постійний саморозвиток, любов до дітей, педагогічний артистизм"/. Тому вибір педагогічної професії повинен бути педагогічним покликанням. Діяльність творчого педагога має бути спрямована на розвиток творчої особистості дитини, на співтворчість.

На основі цих міркувань Яків Мамонтов висунув поняття "педагог як митець" - педагог, який інтегрує в собі якості творчої особистості й високого професіонала.

4. Одним з кардинальних проблем, яку виокремив і розробив учений, був системний підхід до аналізу педагогічних явищ. Ще у 1927 р. Я.Мамонтов дав визначення "педагогічна система", "педагогічний процес", запропонував методи їх дослідження, обґрунтував систему педагогічних дисциплін. Системно-структурний аналіз був визначений науковцем як один із найважливіших методів педагогічного дослідження.

На основі власної дослідницької парадигми Я.Мамонтов уперше в українській педагогіці розробив класифікацію педагогічних течій 20-х років ХХ ст. Він виділив три типи емпіричного педагогічного матеріалу: педагогічний індивідуалізм, педагогічний колективізм і педагогічний еkleктизм. Головним завданням історії педагогіки Я.Мамонтов вважав професійну орієнтацію учителів-практиків, тобто формування їхнього педагогічного світогляду.

5. Науково-педагогічна спадщина Я.Мамонтова є значним внеском в історію вітчизняної освіти та педагогічної думки 20-х років. Науковець висунув й обґрунтував теоретико-методологічні засади педагогічної науки, що орієнтовані на пріоритет загальнолюдських цінностей /ідей Добра, Краси, Істини/, спираються на національний ґрунт при широкому використанні здобутків європейської та світової культури, науки, освіти. Вони полягають у розробці концепції естетичного виховання /ідея "естетизації особистості", концепція "педагог як митець", художньо-дидактичний метод/ та системного підходу до аналізу педагогічних явищ.

Вивчення педагогічної спадщини Я.Мамонтова збагачує, доповнює і уточнює наші знання з історії вітчизняної педагогіки новими фактами, концепціями. Ознайомлення з нею сприяє ефективному розвитку

актуальних проблем сучасної педагогічної теорії і практики.

Наше дослідження охоплює не всі аспекти педагогічних поглядів Я.Мамонтова. Поза аналізом залишилися деякі напрями його педагогічного доробку й діяльності, які знайдуть своє відображення у подальшому вивченні педагогічної спадщини Я.Мамонтова. Окремими напрямками наукового дослідження можуть стати такі аспекти його педагогічного доробку, як проблема педагогічного покликання, питання виховання дітей в атмосфері художньої творчості, театральної педагогіки, педагогічна публіцистика Я.Мамонтова тощо.

Основні положення дисертації відображені автором у таких публікаціях:

1. Педагогічна спадщина Я.А.Мамонтова і її роль у розвитку української педагогіки// Педагогіка і психологія - 1994. - № 2/3.- С.150-157.
2. Яків Андрійович Мамонтов// Рідна школа.-1995.-№1.-С.11-14.
3. Я.А.Мамонтов - засновник системного підходу до аналізу педагогічних явищ в українській педагогіці//Педагогіка і психологія.- № 3/8/,-1995. - С.172-181.
4. Методологічна вимога системного підходу до аналізу педагогічних явищ у теоретичній спадщині Я.А.Мамонтова// Інтеграція науки у систему підготовки вчителів: Матеріали міжвузівської науково-практ. конф.молодих викладачів і аспірантів. - Черкаси, 1995.-Ч.І.-С.64-66.
5. До питання про зміст педагогічної творчості//Формування творчої особистості вчителя для оновленої національної школи: Тези доп.Всеукраїнської науково-практичної конференції 27-28 квітня 1993 р.- Умань, 1993. - С.76-78.
6. Художньо-дидактичний метод Я.А.Мамонтова і викладання народознавства у школі// Народознавство і сучасна школа: Тези наук.-практ. конф. - Черкаси, 1994. - Т.І. - С.65-67.

7. Ідея виховання особистості на прикладі краси рідної природи в естетичній концепції Якова Андрійовича Мамонтова// Екологія і освіта: проблеми теорії і практики: Тези Всеукраїнської наук.-практ. конф. - Умань, 1994.- Т.І. - С.38-40.

8. Відродження педагогічної концепції Я.А.Мамонтова і її роль у розбудові сучасної української педагогіки//Реалізуємо програму "Освіта". - Черкаси: ЧДПІ, кафедра педагогіки, 1994. - С.12-16.

9. Розвиток ідей Г. С.Сковороди про педагогічне покликання у творчості Я.А.Мамонтова// Г. С.Сковорода - видатний український філософ і просвітител: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. - Переяслав-Хмельницький-Київ, 1994. - С.30-32.

Головко А.А. Теоретико-методологические проблемы педагогики в творческом наследии Я.А.Мамонтова /1888-1940/.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, Черкасский государственный педагогический институт, Черкассы, 1996.

Защищается положение о видном вкладе украинского педагога-исследователя, драматурга Я.А.Мамонтова в развитие теоретико-методологических проблем педагогики. Разработанные им концепция эстетического воспитания, педагогического творчества учителя, художественно-дидактический метод в обучении детей, классификация педагогических течений с использованием системно-структурного метода стали отдельным и особенным явлением научно-исследовательской мысли 20-х гг. Исследованием установлено, что научно-педагогическое наследие Мамонтова является фундаментальным вкладом в историю просвещения и украинской педагогической мысли. Основные положения исследования отражены автором в 9 научных публикациях.

Ключові слова: естетичне виховання, педагог як митець, системно-структурний метод, класифікація педагогічних течій.

Golovko A. Theoretically-methodological problems of pedagogy in the creative legacy of Y. Mamontov (1888-1940).

The Theses of candidate of Sciences (Pedagogy) - 13.00,01
Theory and history of pedagogy, Cherkassy State Pedagogical
Institute, Cherkassy, 1995.

The condition about visible contribution of the Ukrainian teacher-explorer and Dramatist Y. Mamontov is protected in the development of the theoretically-methodological problems of pedagogy. The conception of aesthetical education, pedagogical creation, using artistically-didactic method in training, the classification of pedagogical studies with using the system-structure method has become a specific appearance of the scientific research thoughts. It is established that Scientifically-pedagogical legacy of the Ukrainian teacher-explorer Mamontov is a foundal contribution in the history of public education and pedagogical thought in the 20-th years of the 20-th century. The main principles of the study are reflected in 9 scientific publications.

Stavro

Підлясно до друку Ж. ІС. 1995р. 00.1, 3. Формат 60x84 1/16
Друк офсетний. Тир. 100пр. Сам. 193. Безкоштовно.
ЛОД УЛДУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

152 108

AB 33.645